

Rapporten All-Archeo bv 2118



Archeologienota
Antwerpen – Groenplaats 44

Natasja Reyns

Bornem
2025

Colofon

Rapporten van het archeologisch onderzoeksbureau All-Archeo bv

Erkend archeoloog: All-Archeo bv, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Auteurs: Natasja Reyns

All-Archeo bv
Woestijnstraat 45
2880 BORNEM

Wettelijk depot nummer
D/2025/12.807/99

© All-Archeo bv

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en /of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever.

All-Archeo bv aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	4
2	Verslag resultaten bureauonderzoek	5
2.1	Administratieve gegevens	5
2.2	Archeologische voorkennis	9
2.3	Onderzoeksopdracht	9
2.3.1	Vraagstelling en randvoorwaarden	9
2.3.2	Beschrijving geplande werken	9
2.3.3	Werkwijze	10
2.4	Assessmentrapport	14
2.4.1	Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied	14
2.4.2	Historische beschrijving van het onderzochte gebied	20
2.4.3	Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader	30
2.4.4	Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese	32
2.4.5	Afweging noodzaak verder vooronderzoek	33
3	Samenvatting	35
4	Bibliografie	36
4.1	Publicaties	36
4.2	Websites	36
5	Bijlagen	37
5.1	Archeologische periodes	37

1 Inleiding

De archeologienota werd opgemaakt naar aanleiding van de aanvraag van een omgevingsvergunning waarbij de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 100 m² of meer beslaat, de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunning betrekking heeft 300 m² of meer bedraagt en waarbij de betrokken percelen binnen een archeologische zone liggen, opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones,¹ zoals bepaald in artikel 5.4.1 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Het gaat om de archeologische zone Historische stadskern van Antwerpen. Het onderzoeksgebied valt niet binnen een beschermde archeologische site, noch binnen een gebied waar geen archeologisch erfgoed te verwachten valt.²

Alle coördinaten die weergegeven worden, zijn uitgedrukt in Lambert 72, tenzij anders vermeld.

De uitvoering van vooronderzoek zonder ingreep in de bodem gaat steeds de uitvoering van vooronderzoek met ingreep in de bodem vooraf. Het doel van een archeologisch vooronderzoek wordt immers met een minimum aan destructie van het archeologisch erfgoed bereikt.

¹ <https://geo.onroenderfgoed.be>

² <https://geo.onroenderfgoed.be>

2 Verslag resultaten bureauonderzoek

Het doel van de archeologische bureaustudie is de aanwezigheid, aard en bewaringsomstandigheden van de archeologische monumenten te kunnen inschatten, de landschappelijke opbouw van het gebied te kennen, om de impact van de werken op het aanwezige archeologische erfgoed in te schatten en daaruit concrete aanbevelingen te formuleren voor de verdere prospectiestrategie.

2.1 Administratieve gegevens

Projectcode: 2024G253

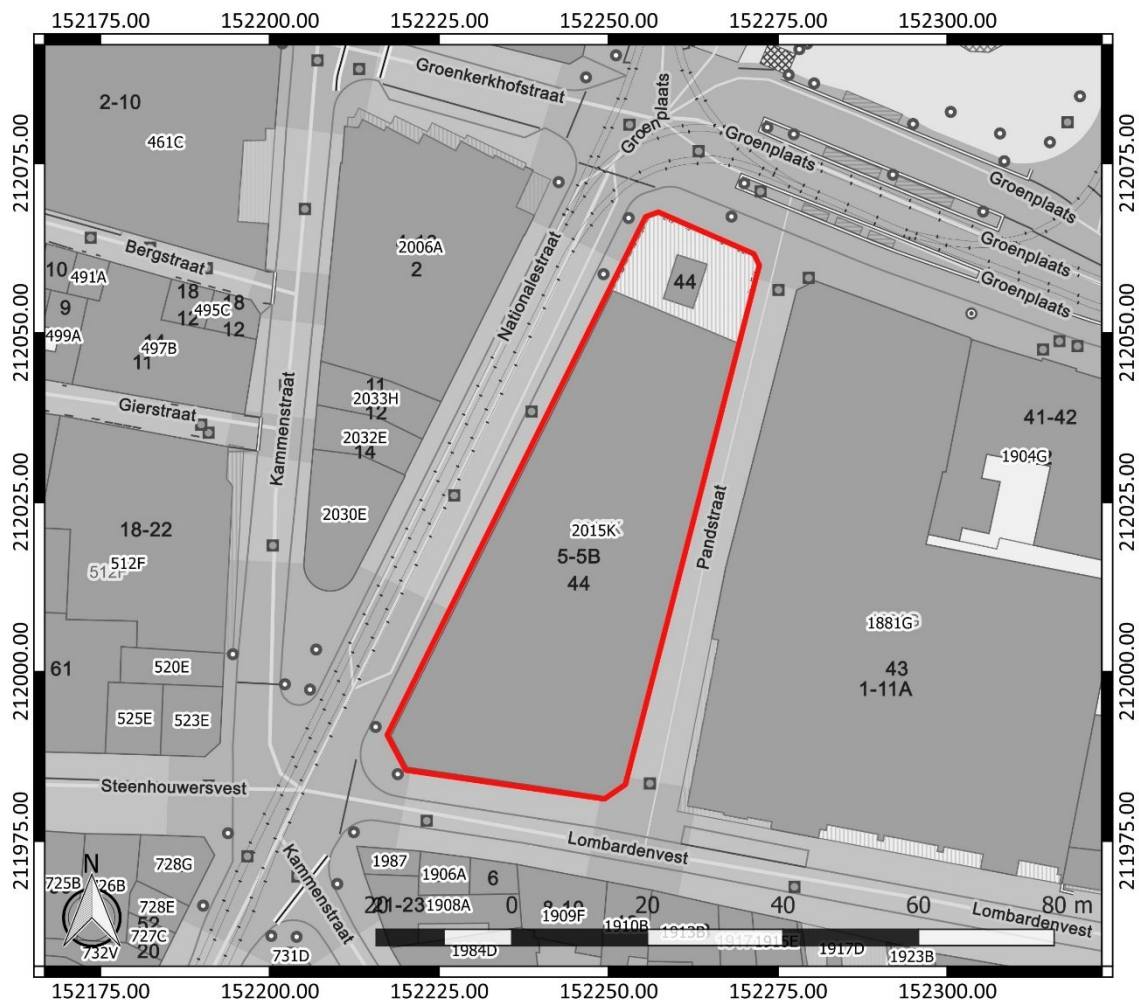
Erkend archeoloog: All-Archeo bv, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Locatie (provincie, gemeente, deelgemeente, adres, toponiem): provincie Antwerpen, Antwerpen, Groenplaats, warenhuis Vaxelaire-Claes

Bounding box x/y Lambert 72 coördinaten:

- 152332, 212070
- 152157, 211979

Kadastraal plan:

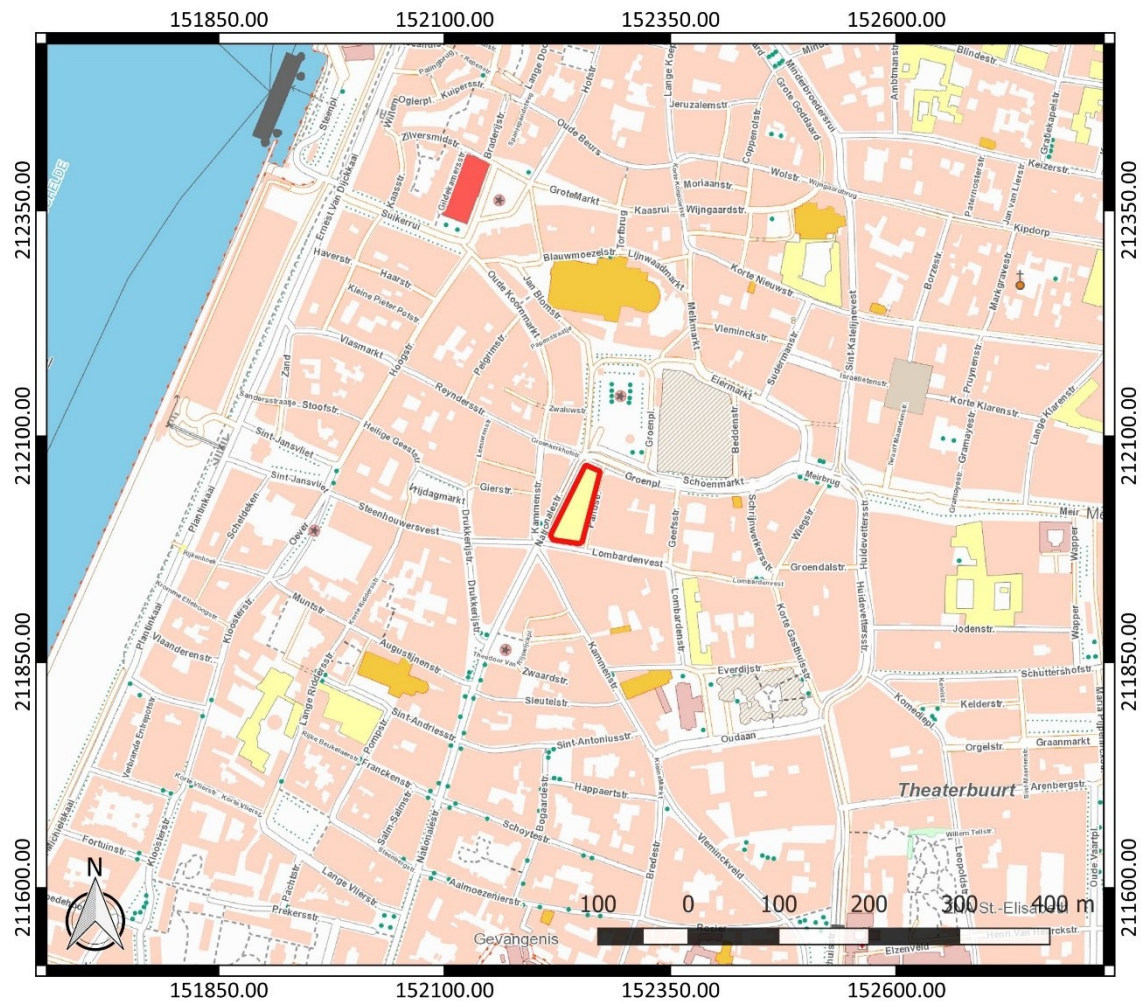


Figuur 1: Kadasterplan met aanduiding van het onderzoeksgebied in rood (www.geopunt.be)

Kadastrale percelen: Antwerpen, Afdeling 3, sectie C, nummers 2015K

Oppervlakte onderzoeksgebied: ca. 2334 m²

Topografische kaart:

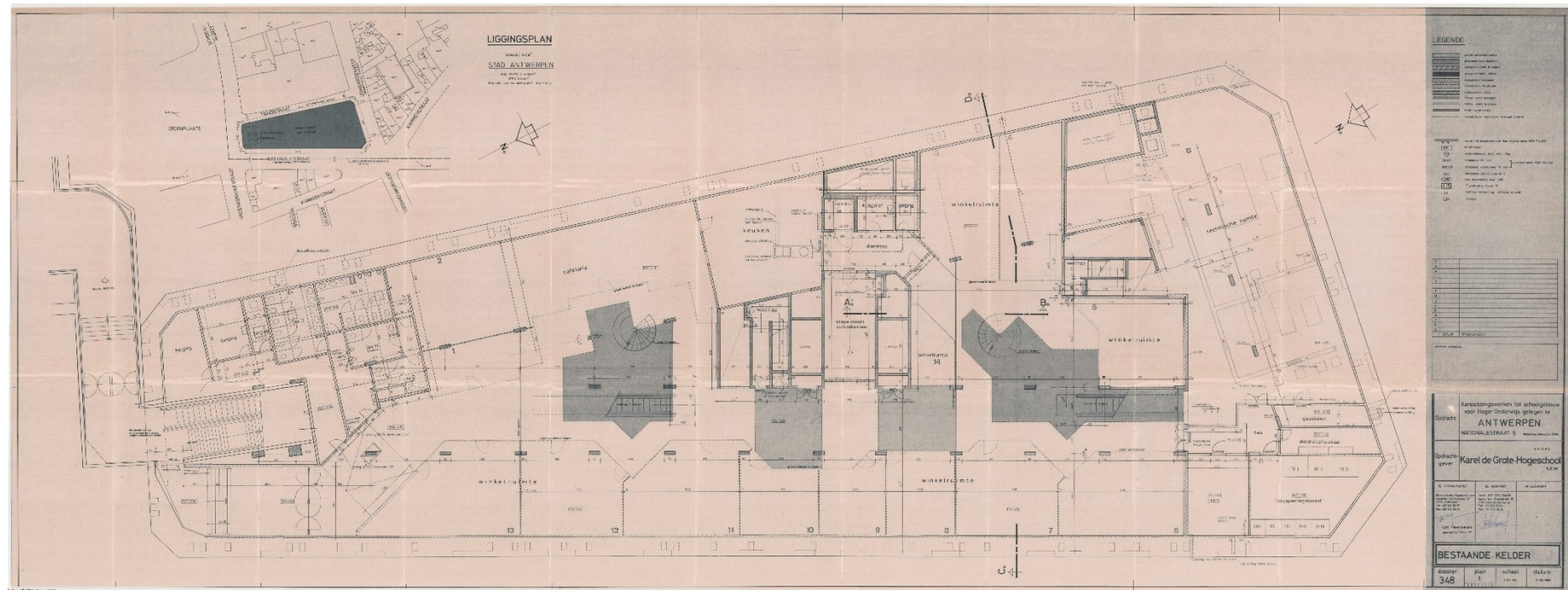


Figuur 2: Topografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.dov.vlaanderen.be>)

Begin- en einddatum uitvoering onderzoek: 17/09/2024 – 19/03/2025

Relevante termen uit de thesauri bij de Inventaris Onroerend Erfgoed: bureauonderzoek, metaaltijden, Romeinse tijd, middeleeuwen, nieuwe tijd, nieuwste tijd, historische stadskern

Verstoorde zones: het bestaande gebouw is volledige onderkelderd. Het kent een verstoringsdiepte van ca. 3,23 m onder het straatniveau tot de bovenzijde van de vloerplaat van de kelderverdieping.



Figuur 3: Plan kelderverdieping in 1996

Figuur 4: Snedes gebouw in 2005

2.2 Archeologische voorkennis

Er is geen concrete archeologische voorkennis met betrekking tot het onderzoeksgebied.

2.3 Onderzoeksopdracht

2.3.1 Vraagstelling en randvoorwaarden

Naar aanleiding van de geplande werken ter hoogte van het onderzoeksterrein werd een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd. Hierbij staat de vraag centraal wat de impact zal zijn van de geplande werken op het archeologisch bodemarchief. Op basis daarvan wordt een afweging gemaakt of verder archeologisch onderzoek met ingreep in de bodem nodig is.

Volgende onderzoeksvragen worden behandeld:

- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein?
- Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?
- Wat is de impact van de geplande werken?

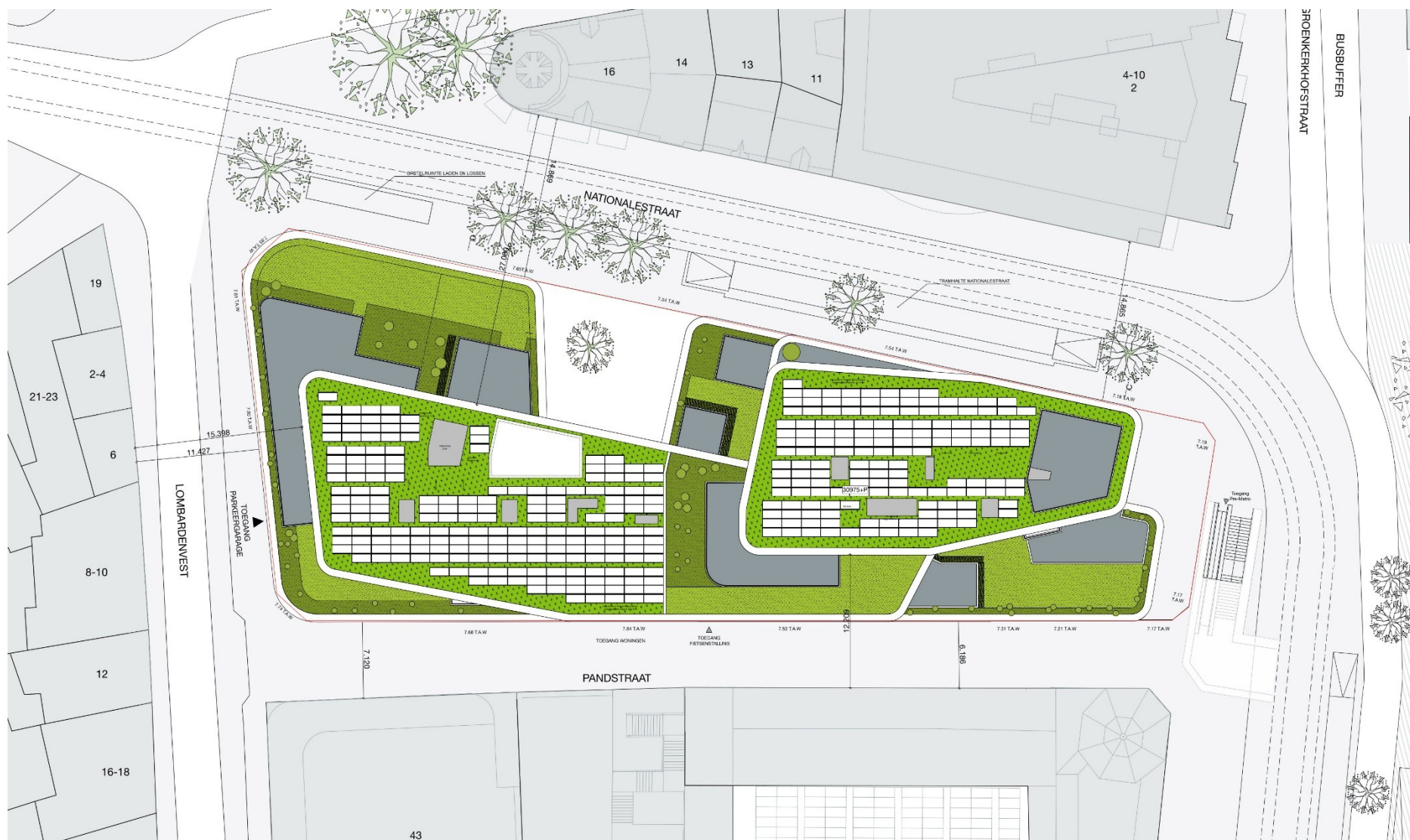
Randvoorwaarden: er zijn geen randvoorwaarden van toepassing.

2.3.2 Beschrijving geplande werken

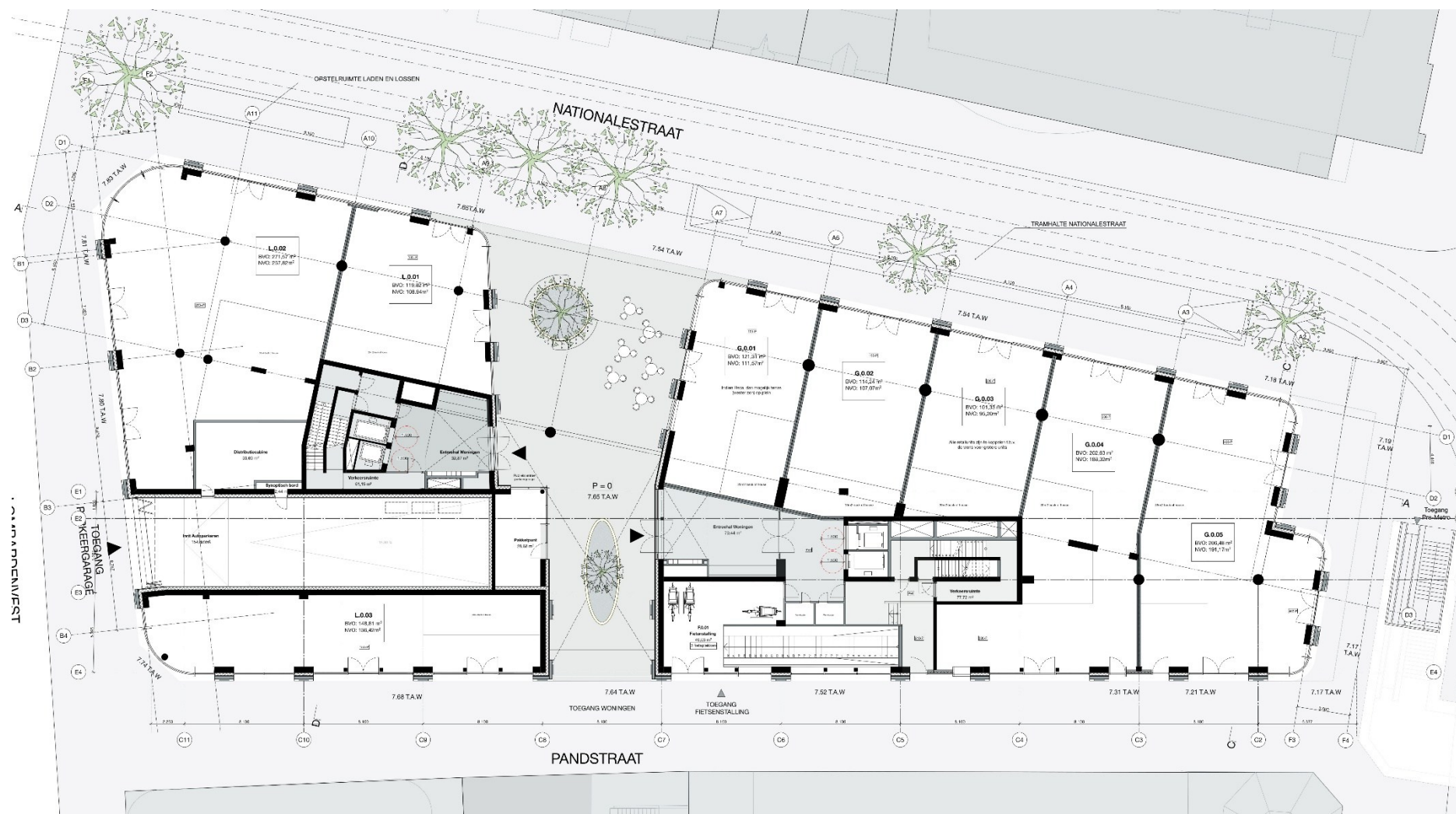
De bestaande bebouwing op het terrein wordt gesloopt. Ze maakt plaats voor een nieuw gebouw met een woonfunctie. Dit gebouw wordt voorzien van drie ondergrondse verdiepingen met een functie als parkeergarage. De footprint van de nieuwe kelder beslaat de volledige oppervlakte van het onderzoeksgebied.

De aanleg van drie ondergrondse verdiepingen betekent een verstoringsdiepte tot ca. 9,195 m. Aangezien de huidige kelder een verstoringsdiepte van ca. 3,23 m onder het straatniveau tot de bovenzijde van de vloerplaat van de kelderverdieping kent, stellen we vast dat de geplande werken het bodemarchief over een diepte van ca. 5,965 m bijkomend zullen verstoren.

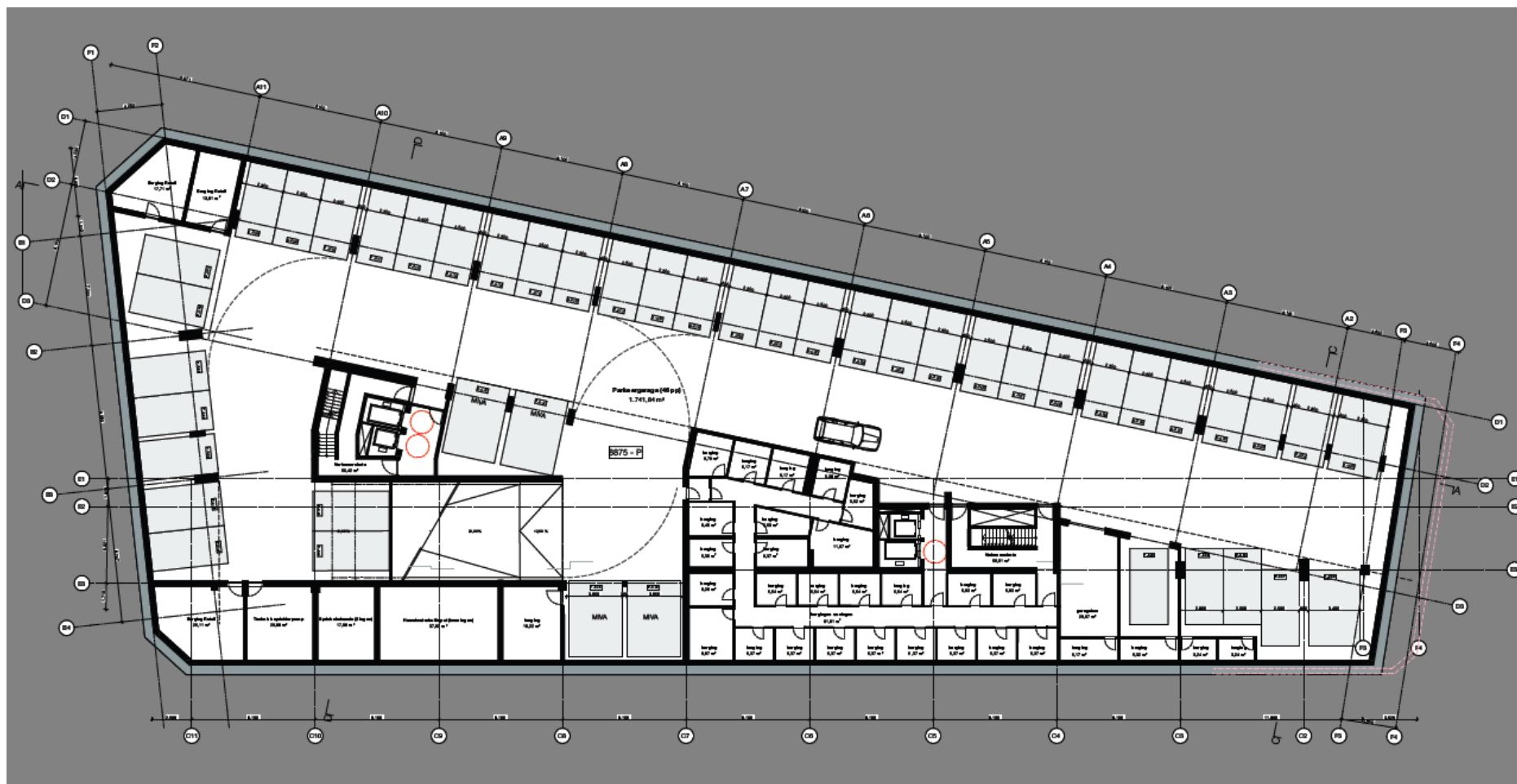
Sprinklerbassins en hemelwaterbuffers worden in de nieuwe kelder geïntegreerd. Boven op de kelderverdieping worden zones waar geen bebouwing komt, voorzien van groenaanleg.



Figuur 5: Inplantingsplan



Figuur 6: Ontwerpplan gelijkvloers



Figuur 7: Ontwerpplan kelderniveau -3



Figuur 8: Snede ontworpen toestand

2.3.3 Werkwijze

Het bureauonderzoek heeft betrekking op een zone die gekenmerkt wordt door een hoge densiteit aan bebouwing in het verleden en vooral een lange geschiedenis van bebouwing kent. Daarom heeft het bureauonderzoek als bijkomend doel de evolutie van de historische bebouwing te kennen.

Voor het bureauonderzoek zijn de aardkundige gegevens online opgezocht via www.dov.vlaanderen.be en www.geopunt.be. De geomorfologische kaart en de bodemerosiekaart zijn niet beschikbaar voor het onderzoeksgebied. Het historisch kaartmateriaal is georeferereerd geraadpleegd op www.geopunt.be.

Het belangrijkste beschikbare historisch kaartmateriaal werd geraadpleegd om de gebruiksgeschiedenis van het onderzoeksgebied van de laatste eeuwen zo goed mogelijk te kennen. Met het plan van Cock (1557), het plan van Bononiensis (1565), de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (1771-1778) en het primitief kadaster (1830-1834) worden vier momentopnames bekeken, voorafgaand aan de stafkaarten. De informatie afkomstig uit historisch kaartmateriaal kan een impact hebben op de inschatting van de kwaliteit van het eventueel aanwezige oudere bodemarchief. Beschikbare stafkaarten en luchtfoto's van het onderzoeksterrein werden geraadpleegd op www.geopunt.be en op www.cartesius.be. Ze worden enkel weergegeven in voorliggende studie wanneer ze een relevante bijdrage kunnen leveren aan de onderzoeksvragen met betrekking tot de landschapshistoriek, de gebruiksgeschiedenis van het terrein of de evolutie van de historische bebouwing.

In het kader van de vraagstelling rond het archeologisch potentieel van het terrein werden de Centrale Archeologische Inventaris en de landschapssatlas geraadpleegd. De Centrale Archeologische Inventaris is een inventaris van tot nog toe gekende archeologische vindplaatsen. Vanwege het specifieke karakter van het archeologisch erfgoed dat voor ons verborgen zit in de ondergrond, is het onmogelijk om op basis van de Centrale Archeologische Inventaris met zekerheid uitspraken te doen over de aan- of afwezigheid van archeologische sporen.

2.4 Assessmentrapport

2.4.1 Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied

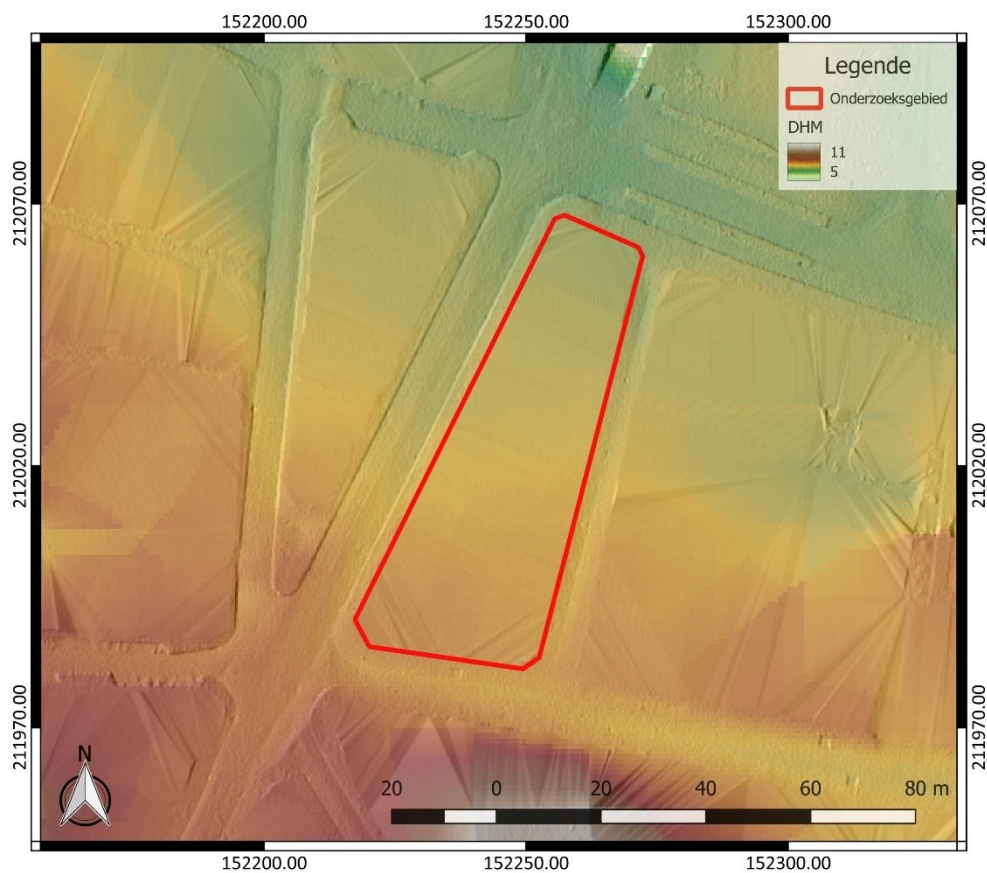
Het onderzoeksgebied is gelegen ten zuiden van de Groenplaats, ten oosten van de Nationalestraat, ten noorden van de Lombardenvest en ten westen van de Pandstraat (Figuur 9). Volgens het gewestplan is het terrein gelegen in woongebieden met culturele, historische en/of esthetische waarde. Ten westen stroomt de Benden-Zeeschelde (Figuur 11).

Geomorfologisch wordt Antwerpen bepaald door de polders in het noorden, de Kempen in het noordoosten en het Land van Boom in het zuidoosten en het zuiden. De sterke verstedelijking en uitbreiding van de haven hebben er voor gezorgd dat er van het oorspronkelijke landschap in bepaalde zones weinig bewaard is.³

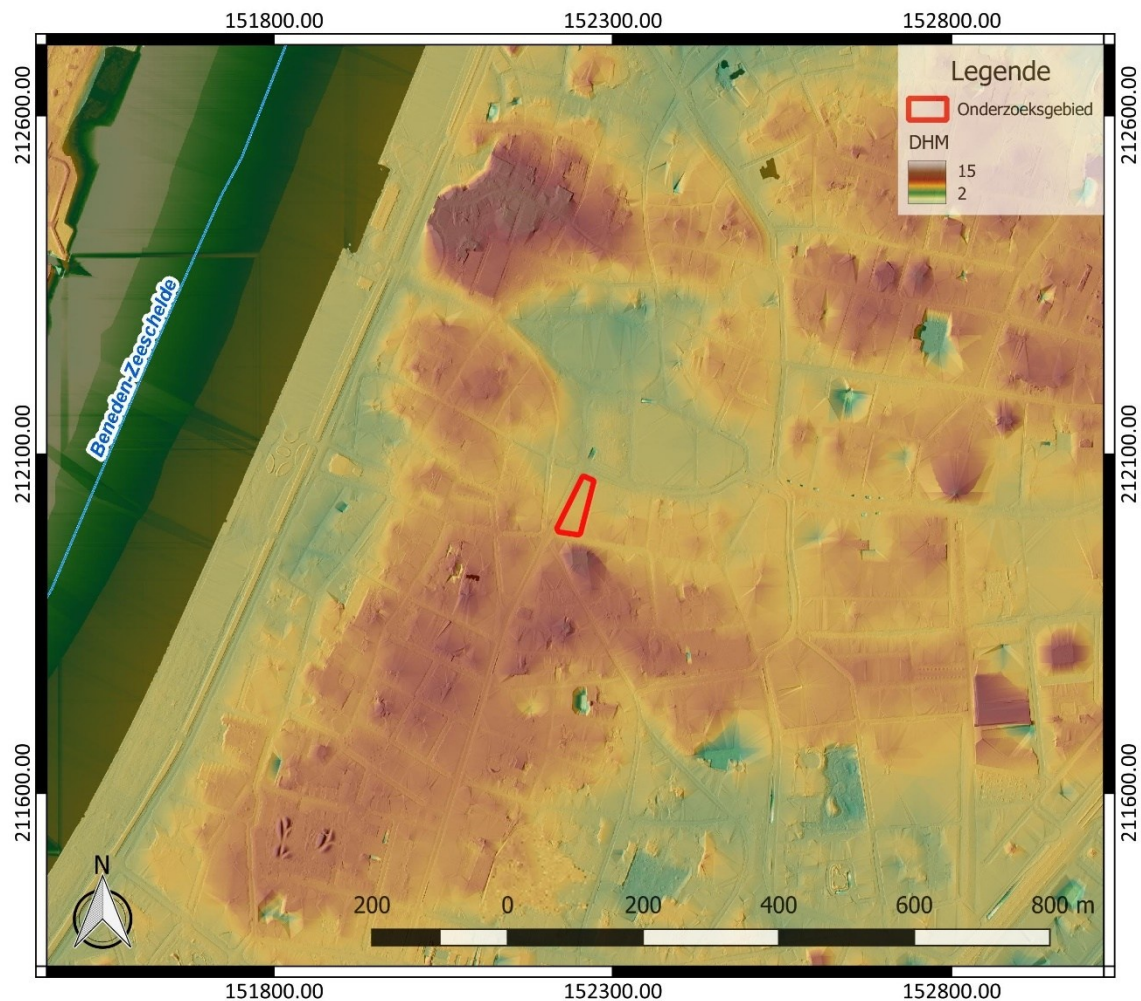
³ Inventaris Onroerend Erfgoed 2024: Antwerpen [online], <https://id.erfgoed.net/themas/13182> (geraadpleegd op 2 oktober 2024).



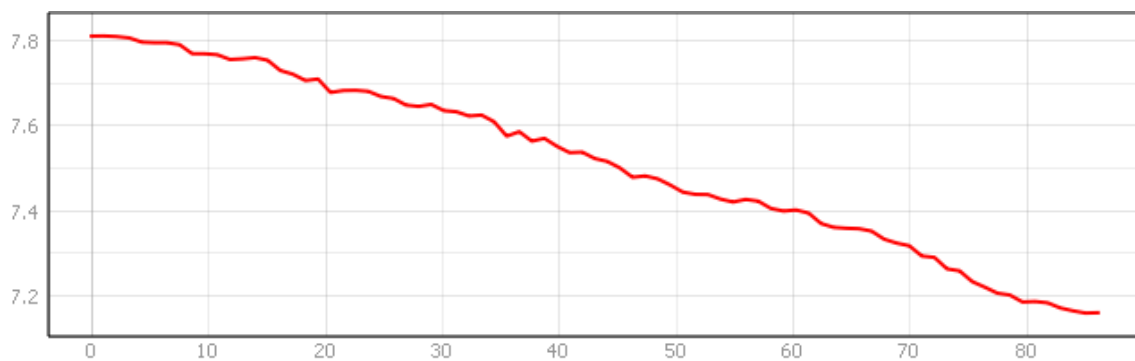
Figuur 9: Luchtfoto van 2023 met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.geopunt.be/kaart>)



Figuur 10: Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Multidirectional hillshade DHM Vlaanderen I, 25 cm, met aanduiding van het onderzoeksgebied



Figuur 11: Hydrografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied, Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Hillshade DHM Vlaanderen I, 25 cm (<https://www.geopunt.be/kaart>)

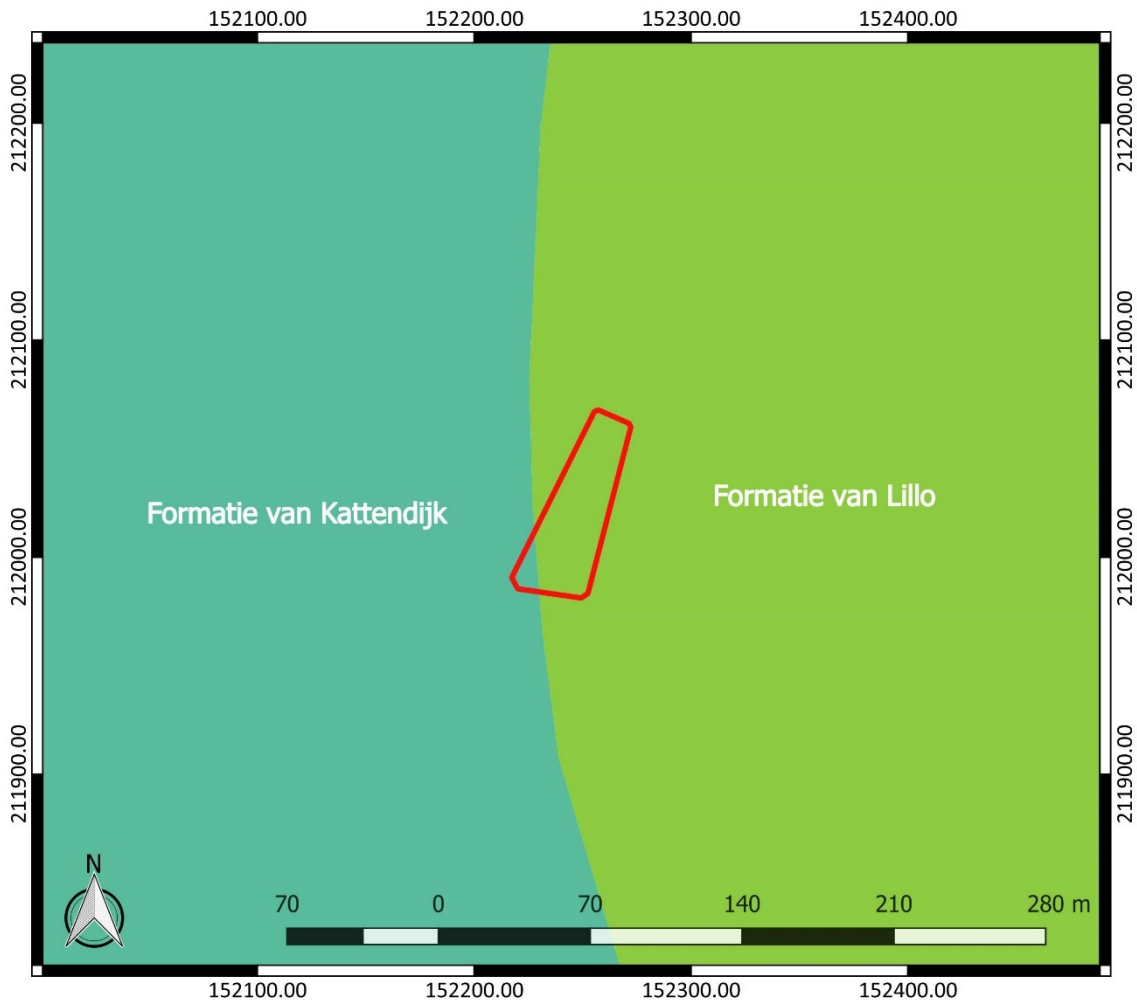


Figuur 12: Hoogteverloop van zuidwest naar noordoost over het onderzoeksgebied (www.geopunt.be/kaart)

Het poldergebied is een zeer vlak gebied, gelegen op een hoogte van 1 tot 4 m TAW. In de vlakte komen beperkte hoogteverschillen voor. Naar het zuiden toe is het reliëf meer uitgesproken. Ten zuiden van Antwerpen ligt de Boomse Cuesta, waarvan de noord- tot noordoostelijke flank zwakhellend is. Op de cuesta worden hoogtes bereikt tot 31 m. Naar het noorden toe daalt de topografie tot een hoogte van 15 tot 20 m op de rechteroever van de Schelde. Vervolgens verdwijnt de rug ten noorden van Hoboken. De Boomse Cuesta wordt doorbroken door het doorbraakdal van Hoboken, een dal dat op de rechteroever van de Schelde in de cuesta is ingeschuurd. In het

noordoosten van Antwerpen bevindt zich de zuidwestelijke rand van de Antwerpse Kempen. Hier komt een gemiddelde hoogte van 10 m TAW voor.⁴

Het terrein zelf helt licht af naar het noordoosten toe. Het kent een hoogte van 7,1 tot 7,8 m TAW (Figuur 12).



Figuur 13: Tertiaire geologische ondergrond met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

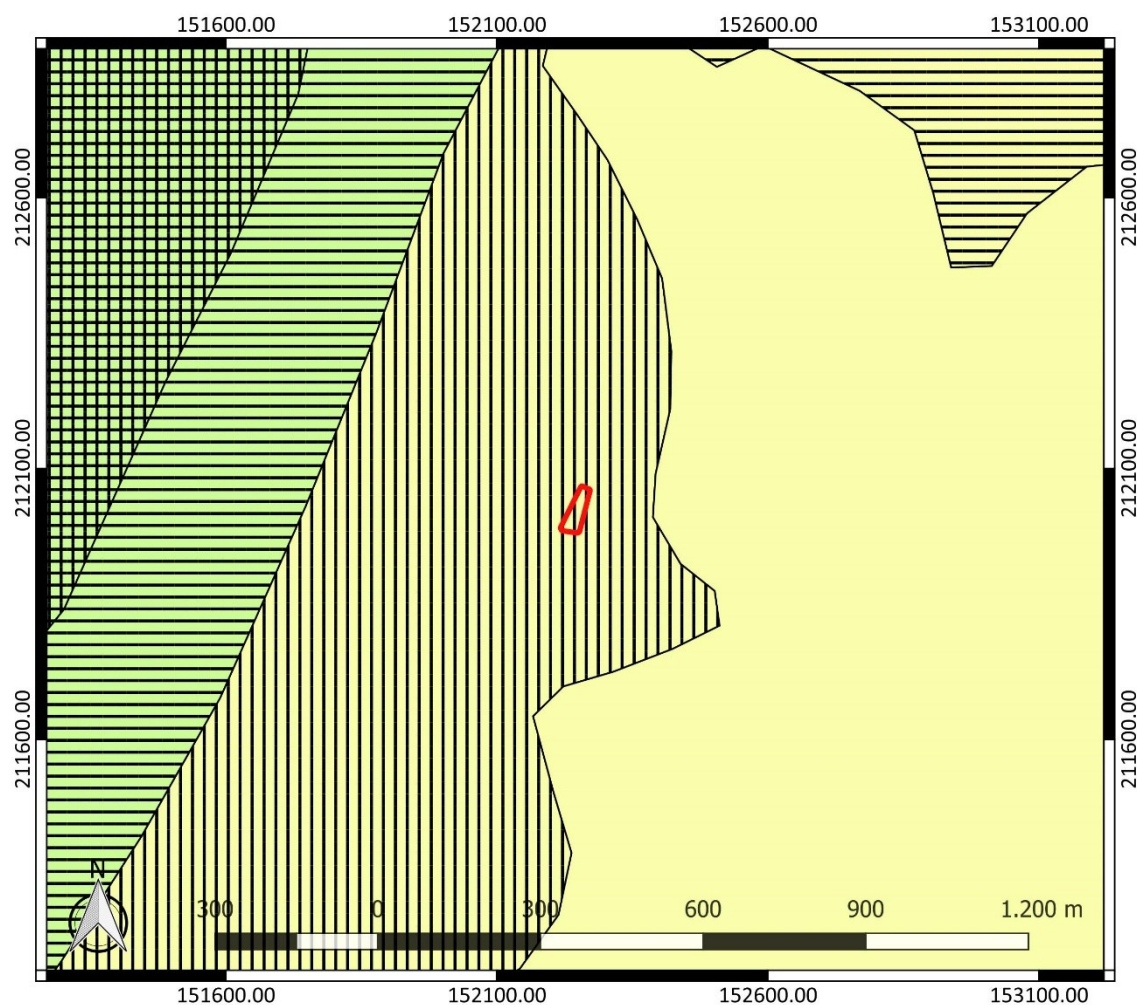
De tertiaire ondergrond van het onderzoeksgebied (Figuur 13) bestaat grotendeels uit de Formatie van Lillo. Dit wordt gekenmerkt door groen tot grijsbruin fijn zand dat weinig glauconiethoudend is en dat schelpen aan de basis bevat. Het uiterste westen is volgens de kaart gelegen ter hoogte van de Formatie van Kattendijk. Dit bestaat uit groengrijs tot grijs fijn zand, dat glauconiethoudend en plaatselijk kleihoudend is.⁵

De quartairgeologische kaart (Figuur 14) geeft aan dat in het onderzoeksgebied eolische afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen) en mogelijk van het Vroeg-Holoceen voorkomen, en/of hellingafzettingen van het Quartair. Hierboven vinden we mogelijk ook nog jongere getijdenafzettingen van het Holoceen.⁶

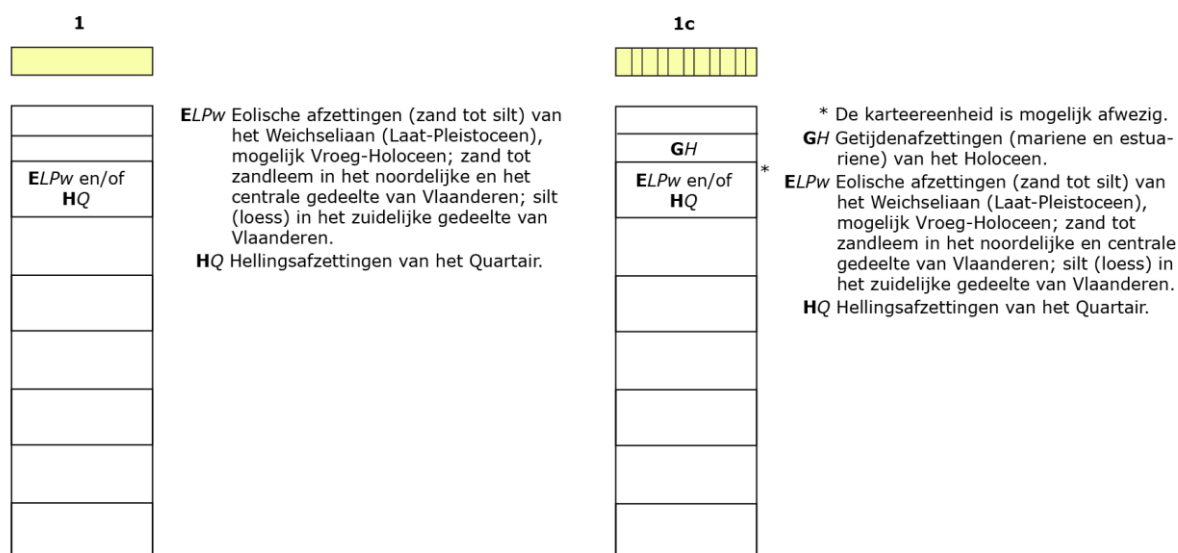
⁴ Adams *et al.* 2002, 6-9

⁵ www.geopunt.be/kaart

⁶ www.geopunt.be/kaart



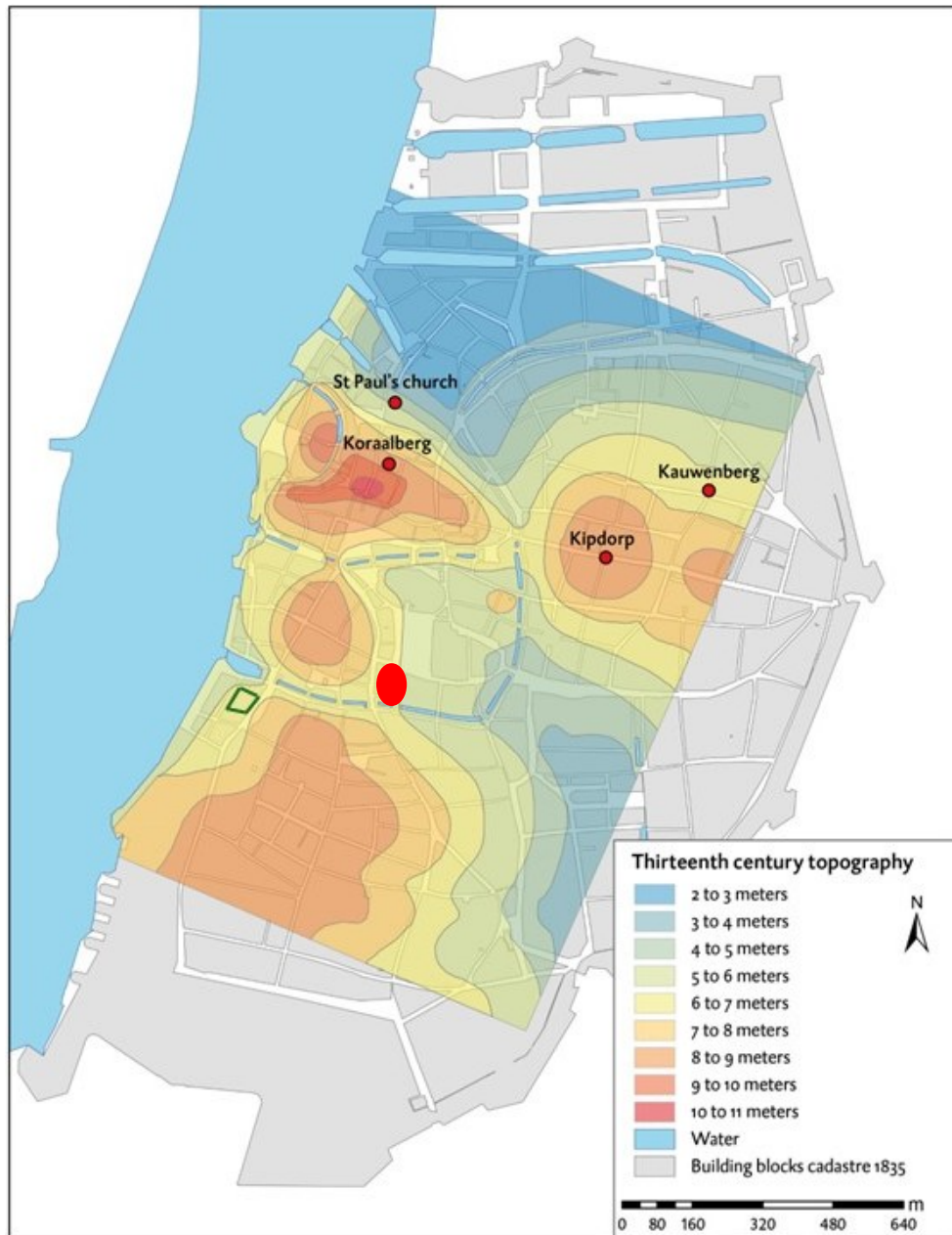
Figuur 14: Quartaairgeologische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)



Figuur 15: Legende bij de quartaairgeologische kaart (www.geopunt.be)

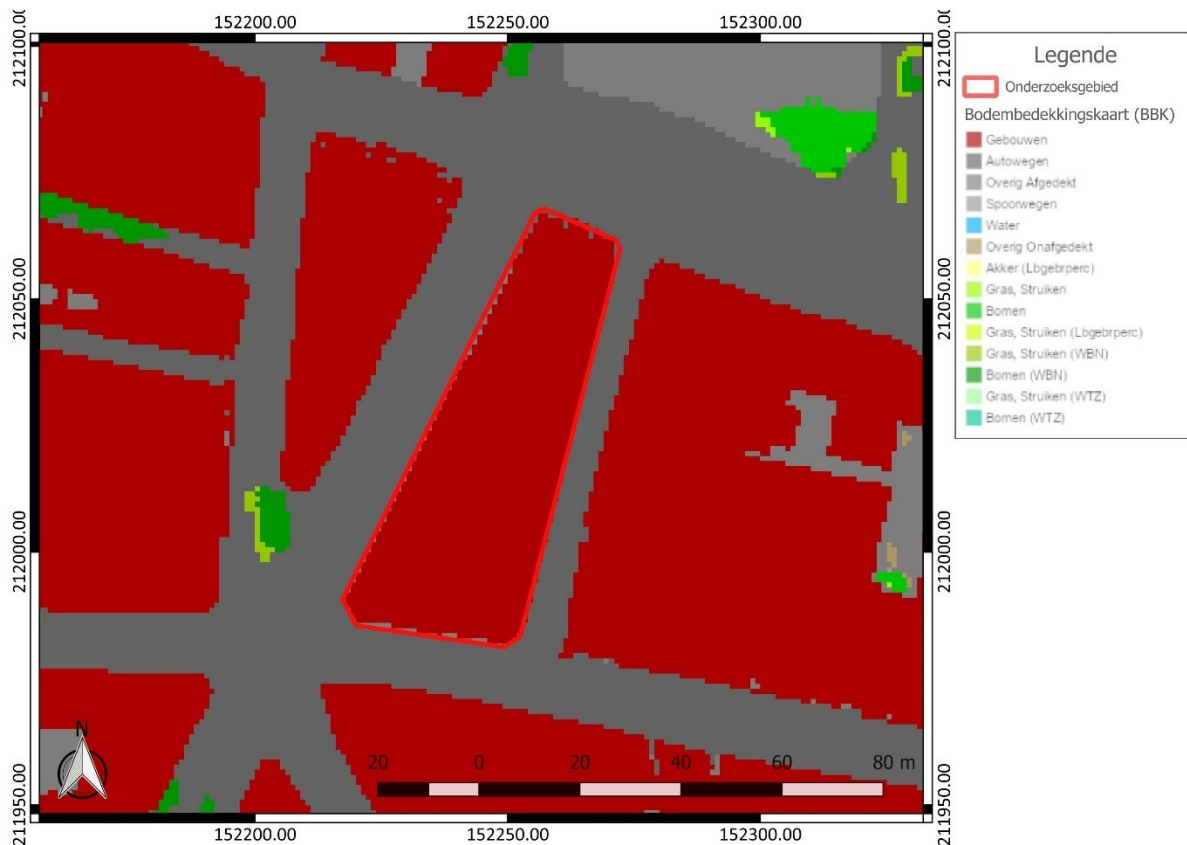
De bodemkaart situeert het onderzoeksgebied en zijn ruime omgeving in een bebouwde zone (OB). De kaart is daardoor weinig informatief in functie van de archeologienota. Daarom geven we de kaart hier niet weer.

Op basis van een reconstructie van de zandruggen en hoogteverschillen in het stadscentrum van Antwerpen, gemaakt door het GISTorical Antwerp team, kunnen we een idee krijgen van de oorspronkelijke topografie ter hoogte van het onderzoeksgebied. We leren er uit dat het onderzoeksgebied gesitueerd is op de overgang van hoger gelegen gronden ten westen naar lager gelegen gronden ten oosten. De oorspronkelijke topografie binnen het onderzoeksgebied verwachten we op basis van deze kaart tussen 6 en 7 m, al kan ze misschien ook al aanvangen vanaf 5 m.



Figuur 16: Reconstructie van de zandruggen en hoogteverschillen in het stadscentrum van Antwerpen met op de achtergrond de plattegrond van Antwerpen door Losson uit 1846 (<https://www.uantwerpen.be/en/projects/gistorical-antwerp/atlas/>). Het onderzoeksgebied is aangeduid met een rode ovaal.

In het onderzoeksgebied zijn op de bodemgebruikskaat enkel gebouwen te bemerken (Figuur 17). Dit beeld komt overeen met het beeld dat we zien op een recente luchtfoto (Figuur 9).



Figuur 17: Bodemgebruikskartaal met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

2.4.2 Historische beschrijving van het onderzochte gebied

De stad Antwerpen groeide rond een burcht uit de 9^{de} eeuw, die gelegen was op de rechteroever van de Schelde. Vanaf de 16^{de} eeuw werd de historische stadskern begrensd door de Spaanse vesten, die het tracé van de huidige leien bepaald hebben. Hierbij werd zo goed als heel de "Vrijheid van Antwerpen" binnen de stadsmuren ingelijfd. In 1860-1865 werd een nieuwe verdedigingsgordel opgericht, naar het ontwerp van H. Brialmont. Deze liep van de nieuwe Noordercitadel aan de Schelde door Borgerhout en Berchem tot aan het Zuidkasteel uit 1567. Dit tracé stemt overeen met de latere Kleine Ring. Met deze uitbreiding werd de oppervlakte van de binnenstad verzesvoudigd.⁷

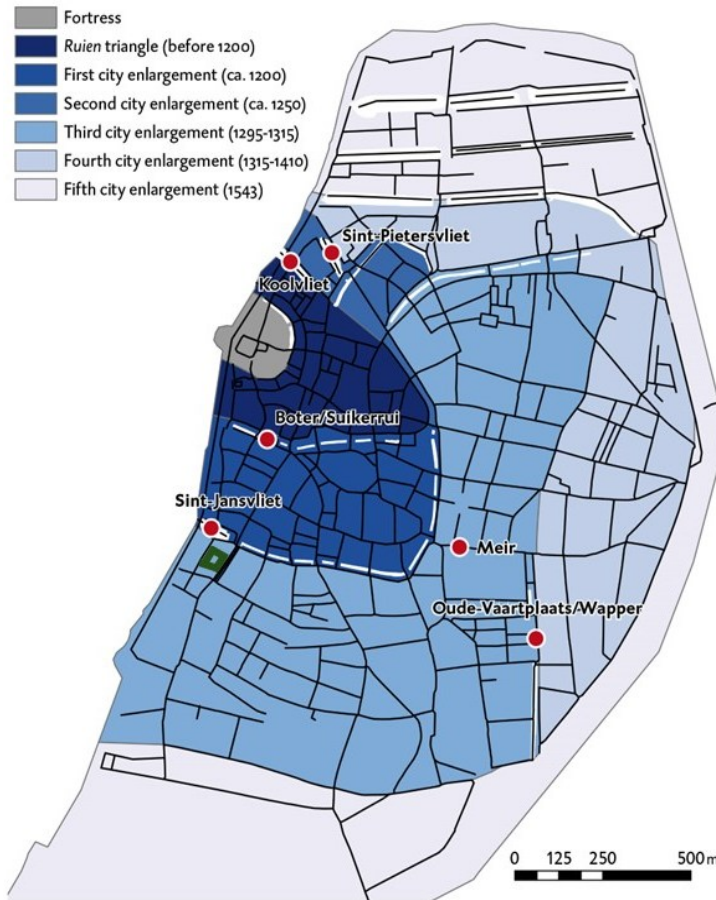
De plotse opbloei en de sterke bevolkingstoename vanaf het begin van de 16^{de} eeuw maakten een intense huizenbouw noodzakelijk. Omdat de bebouwing zich niet buiten de vestingmuren kon uitbreiden, werd de oplossing gezocht in een systematische verkaveling van de beschikbare gronden. Op uitgestrekte kloosters en patriciërshoven en nog braak liggende of onbebouwde, moerassige terreinen ontstonden nieuwe wijken. In de 16^{de} eeuw werd zo ook in de buurt van het onderzoeksgebied een nieuw commercieel centrum ingericht. Gilbert Van Schoonbeke nam de urbanisatie van het nieuwe kwartier op zich.⁸

Het onderzoeksgebied werd opgenomen in het stadsareaal bij de tweede stadsuitbreiding omstreeks 1250.⁹

⁷ Inventaris Onroerend Erfgoed 2024: Antwerpen - 19de- en 20ste-eeuwse stadsuitbreiding [online], <https://id.erfgoed.net/themas/14755> (geraadpleegd op 3 oktober 2024).

⁸ Inventaris Onroerend Erfgoed 2024: Antwerpen - Stadsuitbreiding tot aan de 16de-eeuwse Spaanse Vesten [online], <https://id.erfgoed.net/themas/14754> (geraadpleegd op 3 oktober 2024); Inventaris Onroerend Erfgoed 2024: Graanmarkt [online], <https://id.erfgoed.net/themas/11140> (geraadpleegd op 3 oktober 2024).

⁹ Prims 1933, dl. 3, 62; Van Damme *et al.* 2022, 10



Figuur 18: Reconstructie van de middeleeuwse en 16^{de}-eeuwse stadsuitbreidingen
(<https://www.uantwerpen.be/en/projects/gistorical-antwerp/atlas/>)

De Groenplaats, waarlangs het onderzoeksgebied gelegen is, maakte vroeger deel uit van het kerkhof van de kathedraal. In 1784 vaardigde Jozef II echter een verbod uit om verder binnen de stad te begraven.¹⁰

Historische kaarten geven verder een overzicht van de bebouwing sinds het midden van de 16^{de} eeuw. Met het plan van Antwerpen door H. Cock uit 1557 is er een eerste zicht op het voormalige bouwblok waar het onderzoeksgebied deel van uitmaakte. Er is sprake van een waterloop in het zuiden van het bouwblok. Op jongere kaarten zullen we zien dat die waterloop overwelfd is en onder het bouwblok doorloopt als rui. Buiten de aanwezige waterloop lijkt het volledige bouwblok bebouwd, op een binnenplaats na. Ten noorden van het terrein zien we de aanduiding van de kathedraal en het bijhorende kerkhof.

¹⁰ Inventaris Onroerend Erfgoed 2024: Groenplaats [online], <https://id.erfgoed.net/themas/922> (geraadpleegd op 3 oktober 2024).



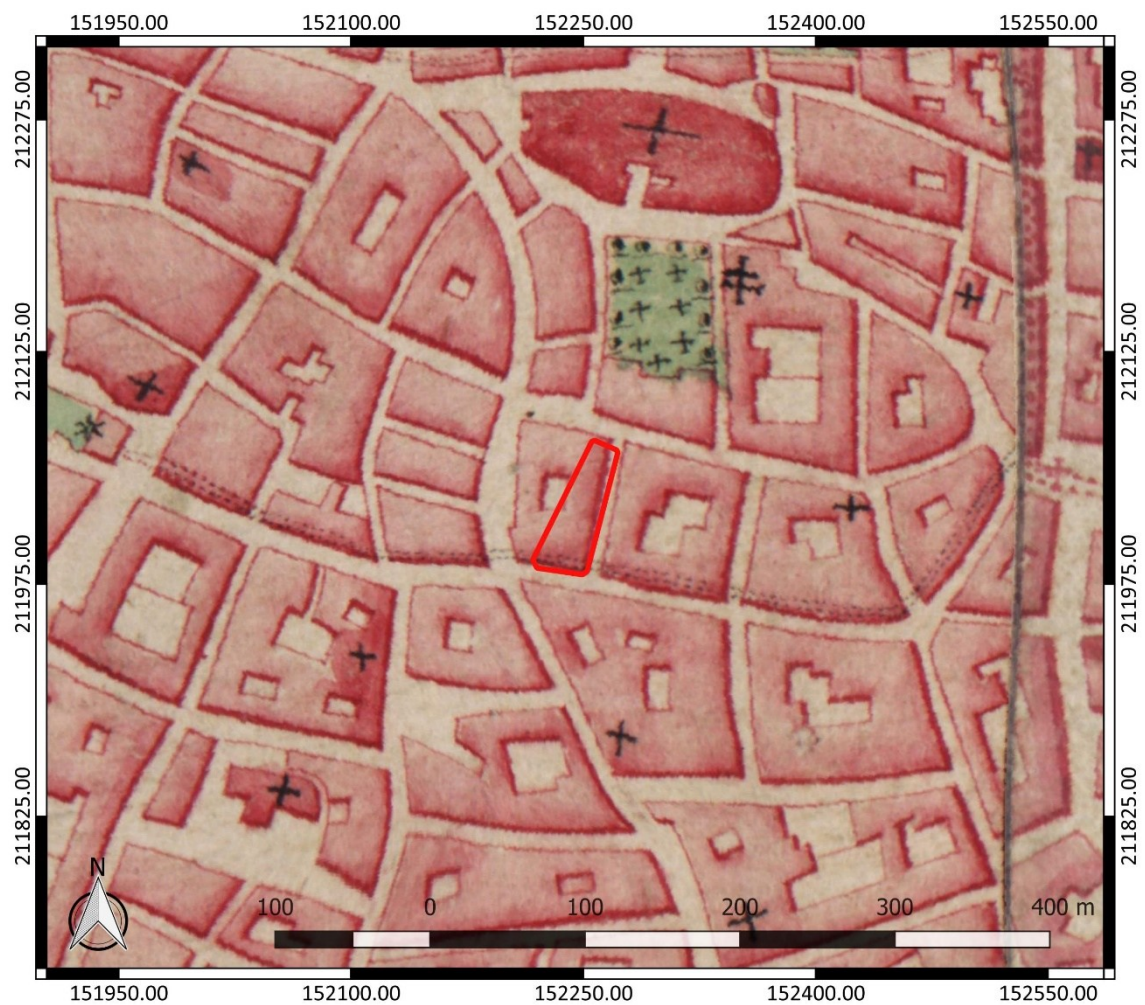
Figuur 19: Plan van Antwerpen van Cock uit 1557 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

Het plan van Antwerpen van Virgilius Bononiensis uit 1565 geeft een gelijkaardig beeld weer en situeert het onderzoeksgebied ook ter hoogte van een grotendeels bebouwd bouwblok. De waterloop in het zuiden van het terrein is opnieuw duidelijk te zien, net als de bebouwing ten zuiden van de waterloop. Het onderzoeksgebied maakte deel uit van een bouwblok dat destijds groter was, voor de Nationalestraat verlengd werd. De bebouwing binnen het onderzoeksgebied is de bebouwing die we hoofdzakelijk op de voorgrond zien. We zien onder meer bebouwing met een trapgevel en ook bebouwing met torens.

Op de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, opgemaakt op initiatief van graaf de Ferraris (1771-1778), zien we enkel de bouwblokken weergegeven (Figuur 21). Er is weinig gedetailleerde info te zien over de eigenlijke bebouwing op het terrein. Wel zien we dat net ten westen van het terrein een binnenplein aangegeven wordt. Die konden we ook al zien op het plan van Cock uit 1557. In het zuiden van het bouwblok is verder ook de rui aangeduid.



Figuur 20: Plan van Antwerpen van Bononiensis uit 1565 met aanduiding van het onderzoeksgebied (Stad Antwerpen, Collectie Museum Plantin-Moretus via DAMS Antwerpen)



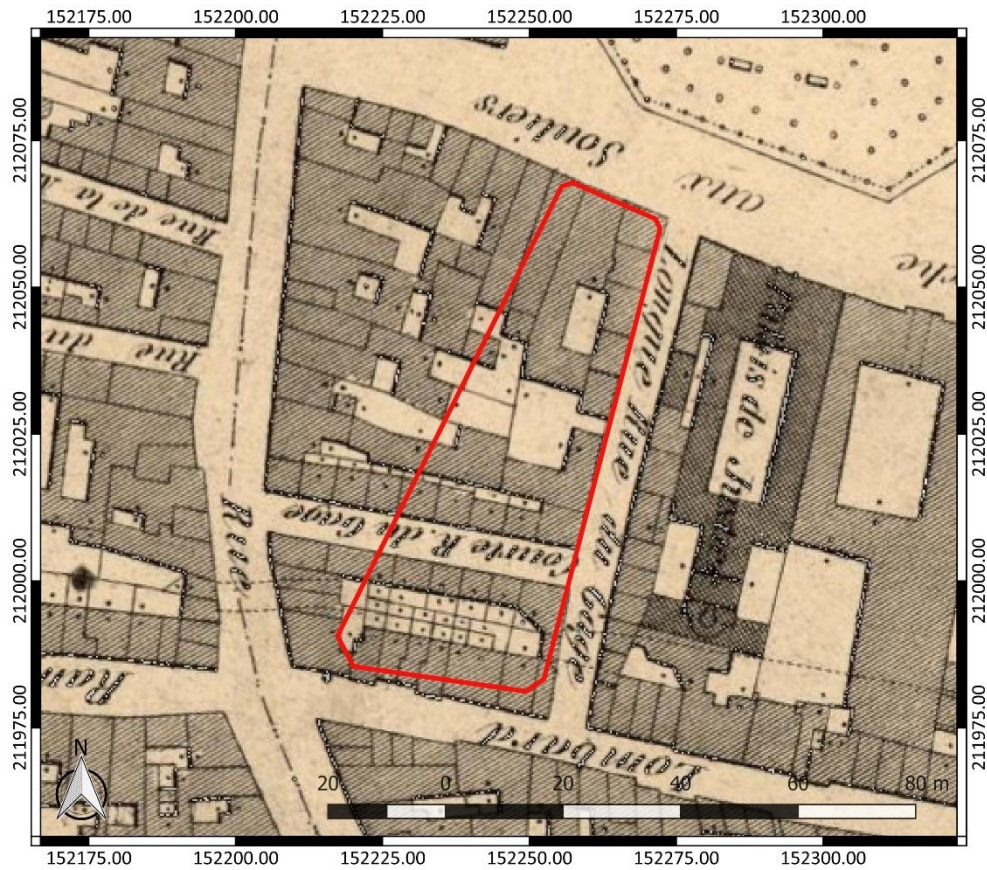
Figuur 21: Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Op het Primitief Kadasterplan uit 1830-1834 zijn de gebouwen meer in detail weergegeven. De kaart toont dat een groot deel van het terrein bebouwd is. In het zuiden vinden we de aanduiding van de Korte Pandstraat. Verder zien we ook de aanduiding van de rui verder naar het zuiden toe, ter hoogte van de tuinen van de woningen die grenzen aan de Lombardenvest. Er is binnen het onderzoeksgebied sprake van bebouwing die georiënteerd is op de Korte Pandstraat, de Lange Pandstraat, de Lombardenvest en de Schoenmarkt (nu Groenplaats).

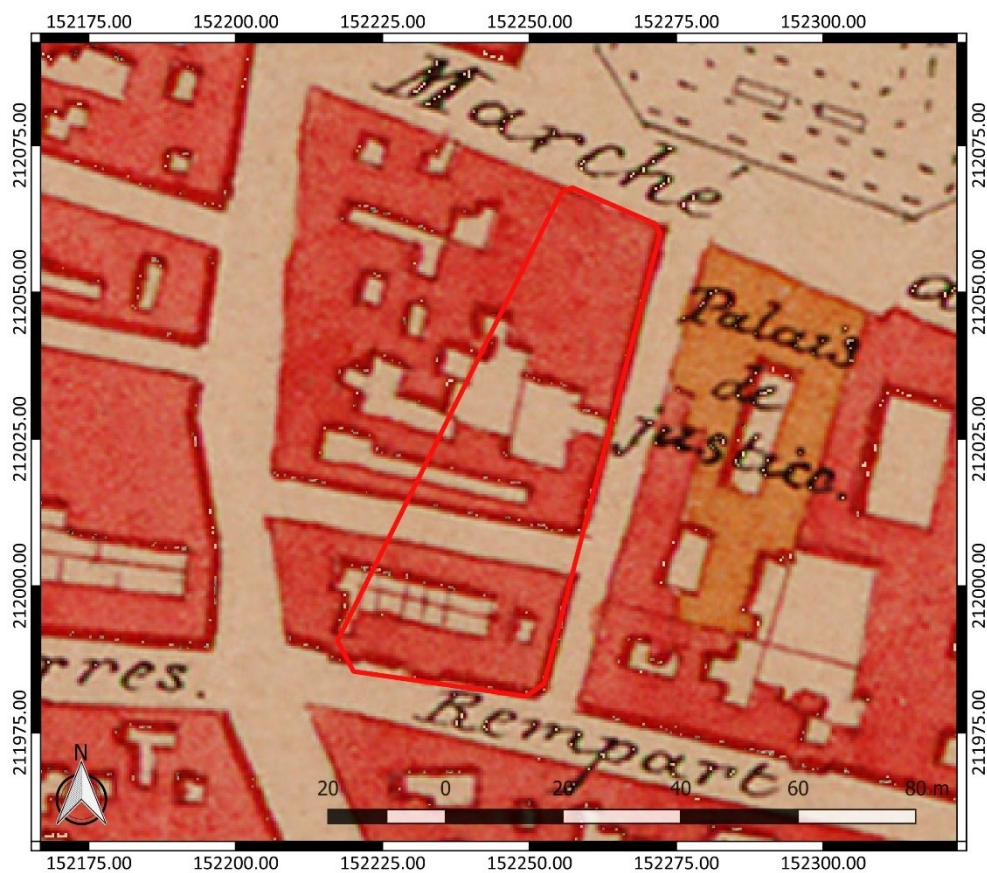


Figuur 22: Detail van het Primitief Kadaster uit 1830-1834 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

Op het Plan van Losson (1846) zien we nagenoeg dezelfde bebouwing weergegeven binnen het onderzoeksgebied. Het plan geeft ook de rui weer ter hoogte van de tuinen van de woningen die grenzen aan de Lombardenvest. De plattegrond van Antwerpen door Vuillaume (1853-1873), bijgenaamd "Le Beau plan" of "Schoon plan", geeft opnieuw een gelijkaardige situatie weer.



Figuur 23: Plan van Losson uit 1846 met aanduiding van het onderzoeksgebied (SAA 12#12523)



Figuur 24: Plattegrond van Antwerpen door Vuillaume uit 1853-1873 met aanduiding van het onderzoeksgebied (SAA 12#487)

Een brandverzekeringskaart uit 1898 toont ons dat het bouwblok waar het onderzoeksgebied deel van uitmaakte, gesplitst werd en dat de Nationalestraat verlengd werd. Uit de kaart leren we dat het terrein onder meer ingenomen wordt door winkels, een patissier en cafés.



Figuur 25: Brandverzekeringskaart van Gervais uit 1898 met aanduiding van het onderzoeksgebied (SAA 12#3392)

In 1925-1926 werd binnen het onderzoeksgebied een warenhuis opgericht. Het werd in twee fasen opgericht. De Grands Magasins de Nouveautés et d'Ameublement Vaxelaire-Claes, een bijhuis van het Brusselse warenhuis Au Bon Marché, vestigde zich in 1886 in een bestaand pand op de hoek van Groenplaats en Nationalestraat. Het warenhuis breidde zich geleidelijk uit, tot het na de Eerste Wereldoorlog over het volledige bouwblok beschikte. De broers Raymond en Georges Vaxelaire, die in 1920 hun vader waren opgevolgd, namen het initiatief tot de heropbouw van het warenhuis in eigentijdse art-decostijl. Na de sluiting van het warenhuis Vaxelaire-Claes in 1974 werd het complex gesloopt en vervangen door een kantoorgebouw met winkelgalerij, de huidige Karel de Grote Hogeschool.¹¹

¹¹ Inventaris Onroerend Erfgoed 2024: Warenhuis Vaxelaire-Claes [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/4019> (geraadpleegd op 7 oktober 2024).



Figuur 26: Warenhuis Vaxelaire-Claes (<https://beeldbank.onroerenderfgoed.be/images/149799>)



Figuur 27: Zicht op de Kammenstraat en de Nationalestraat, met Warenhuis Vaxelaire-Claes uiterst rechts

Een postkaart en een luchtfoto uit 1971 (Figuur 28) tonen ons dat het volledige onderzoeksgebied ingenomen wordt door het warenhuis Vaxelaire-Claes. Een jongere postkaart toont ons de situatie met het kantoorgebouw dat opgericht is in 1974. Een luchtfoto uit 1979-1990 (Figuur 30) toont ons eveneens dit kantoorgebouw.



Figuur 28: Luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)



Figuur 29: Zicht op de Kammenstraat en de Nationalestraat, met het kantoorgebouw uit 1974 uiterst rechts



Figuur 30: Luchtfoto uit 1979-1990 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

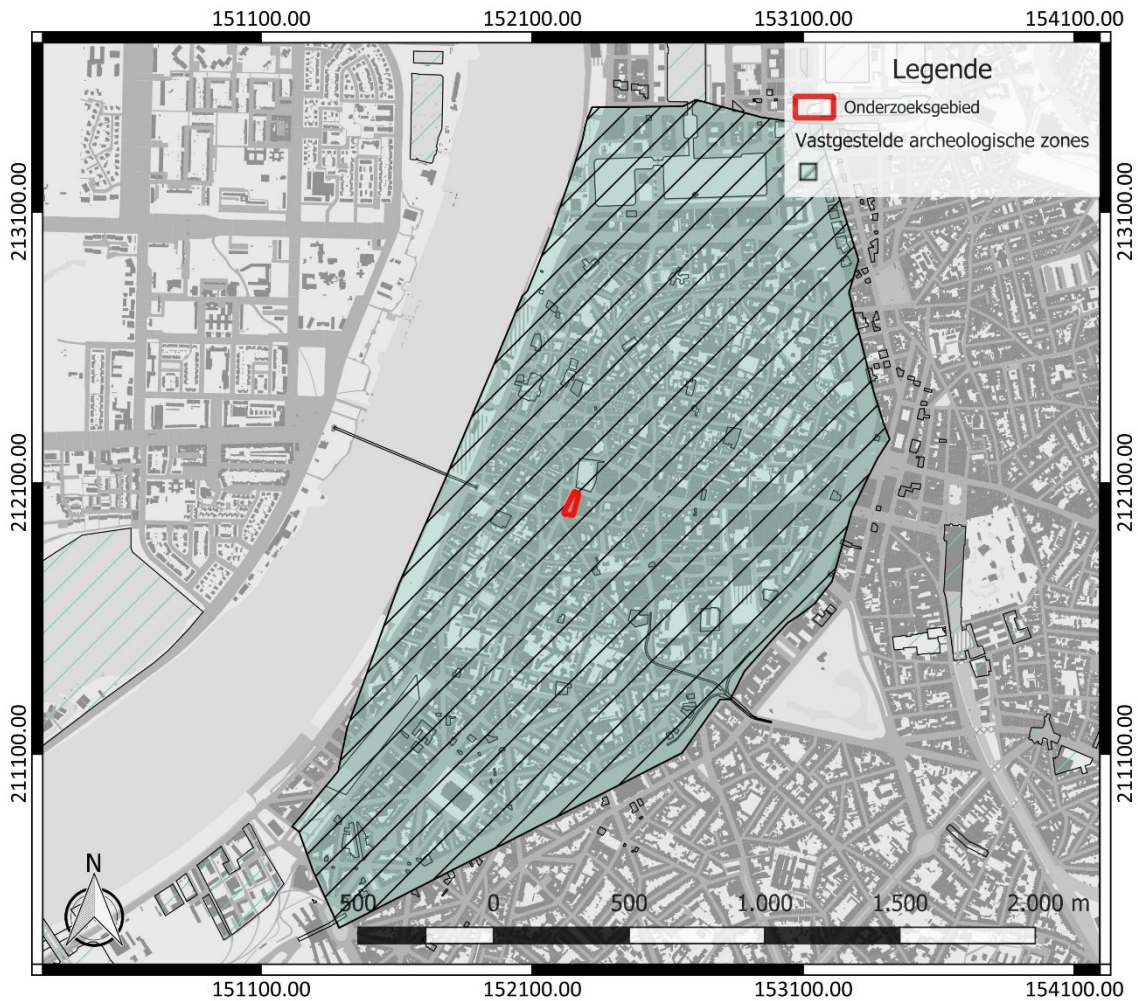


Figuur 31: Zicht op het onderzoeksgebied (rechts) vandaag

In 1996 vonden aanpassingen aan het gebouw plaats door de Karel de Grote-Hogeschool om het gebouw om te vormen tot een schoolgebouw. Ook de gevels werden veranderd. Dit zien we vandaag op een foto en een recente luchtfoto (Figuur 9).

2.4.3 Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader

Het onderzoeksgebied bevindt zich zoals centraal in de vastgestelde archeologische zone Historische stadskern van Antwerpen.



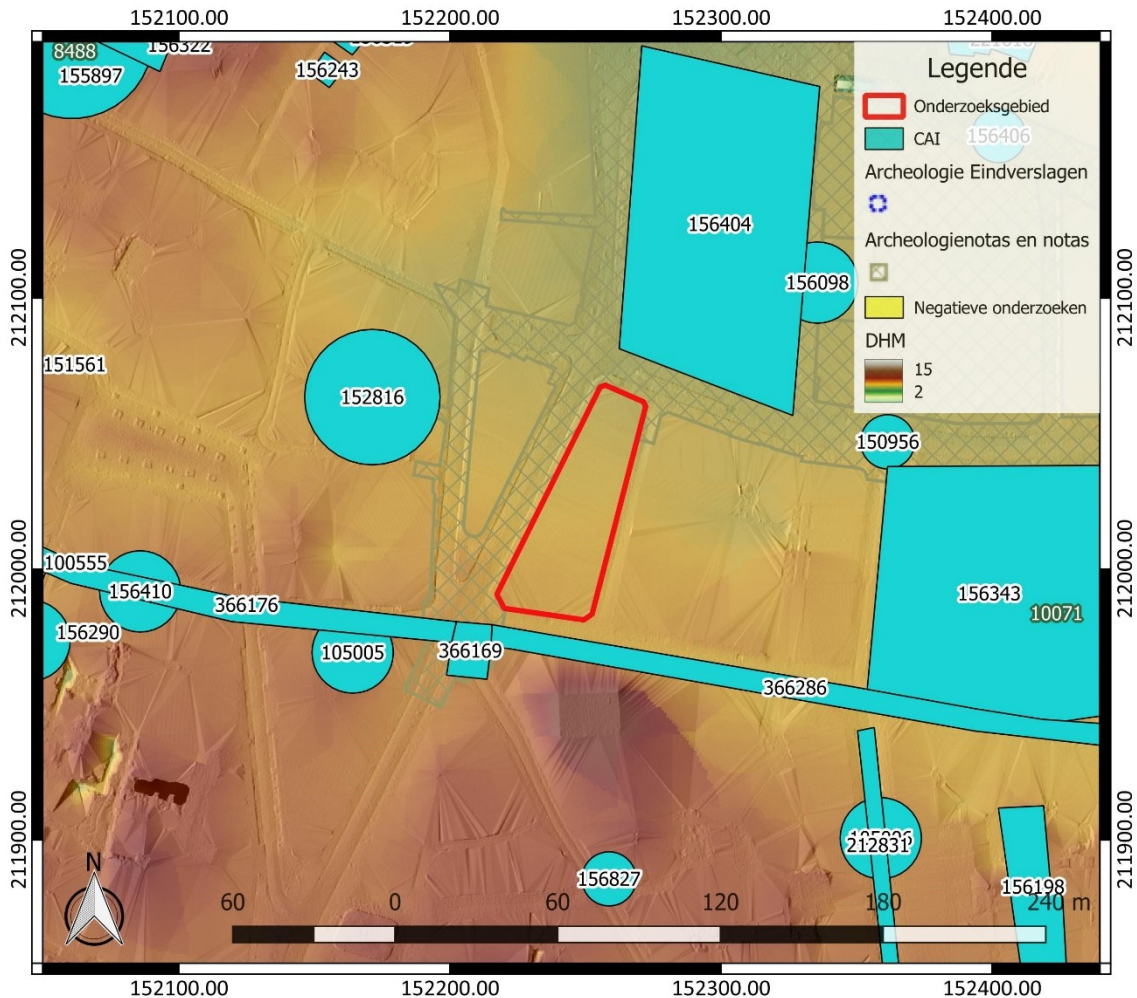
Figuur 32: Situering van het onderzoeksgebied binnen de vastgestelde archeologische zone, weergegeven op het GRB (www.geopunt.be)

De Centrale Archeologische Inventaris (CAI) vermeldt ook verschillende locaties in de nabije omgeving van het onderzoeksgebied waar archeologische resten gekend zijn (Figuur 33). De in de nabijheid gelegen archeologische waarden worden besproken. Ze zijn het relevantste om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten.

Op korte afstand ten noorden vinden we de aanduiding van middeleeuwse inhumatiegraven (CAI ID 156404), verbonden aan de kathedraal. Bij dit onderzoek werd ook inzicht in de bodemopbouw verkregen. De begravingen blijken door oudere stratigrafische lagen te gaan en ook door de steriele bodem.¹² Helaas wordt de diepte van de steriele bodem niet vermeld. Daan Celis, consultant

¹² Inventaris Onroerend Erfgoed 2024: Groenplaats I [online], <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/156404> (geraadpleegd op 8 oktober 2024); Veeckman 1993, 66-67

archeologie van de stad Antwerpen, meldt ons dat op basis van zwart-wit foto's van een opgraving uit 1989 aan Groenplaats 34 de onderzijde van de Gallo-Romeinse bodem geschat wordt op ca. 2,30 m TAW.¹³ Ter hoogte van CAI ID 156098 is ook nog sprake van middeleeuwse lagen en een steriele Gallo-Romeinse bodem.¹⁴ Ook ten westen is Romeins aardewerk gevonden (CAI ID 152816).¹⁵



Figuur 33: Overzichtskartaal Centrale Archeologische Inventaris met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://geo.onroerenderfgoed.be/>), weergegeven op het DTM 1 m en Hillshade DHM 5 m

Net ten zuiden van het onderzoeksgebied vinden we de aanduiding van de 13^{de}-eeuwse stadsomwalling (CAI ID 366286).¹⁶ Net ten zuidwesten is er de locatie van de Kammerpoort, een 13^{de}-eeuwse stadspoort.¹⁷ Ter hoogte van CAI ID 105005 is sprake van de vondst van aardewerk dat in de

¹³ Schriftelijke mededeling Daan Celis, consultant archeologie stad Antwerpen

¹⁴ Inventaris Onroerend Erfgoed 2024: Groenplaats 34-35 [online], <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/156098> (geraadpleegd op 8 oktober 2024).

¹⁵ Inventaris Onroerend Erfgoed 2024: Bergstraat 1 [online], <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/152816> (geraadpleegd op 8 oktober 2024).

¹⁶ Inventaris Onroerend Erfgoed 2024: Stadsvest 2 [online], <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/366286> (geraadpleegd op 8 oktober 2024).

¹⁷ Inventaris Onroerend Erfgoed 2024: Kammerpoort [online], <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/366169> (geraadpleegd op 8 oktober 2024).

late bronstijd tot de vroege ijzertijd gedateerd wordt.¹⁸ Nog verder naar het westen toe werd in een kelder een pottenbakkersoven gevonden die dateert uit de tweede helft van de 16^{de} eeuw (CAI ID 156410).¹⁹

Verder naar het zuiden toe is sprake van een (laat)middeleeuwse stratigrafie (CAI ID 156827).²⁰ CAI ID 212831 is de aanduiding van de kelders van 13 huizen uit de 16^{de} eeuw.²¹ Ter hoogte van CAI ID 105006 wordt melding gemaakt van de vondst van aardewerk uit de Michelsbergcultuur. Het wordt in het midden-neolithicum gedateerd.²²

Verder naar het oosten toe vinden we het Bisschoppelijk Paleis (CAI ID 156343). In 1498 werd er een refugium gebouwd, dat in 1570 omgebouwd werd tot bisschoppelijk paleis. In 1778-1781 werd het bestaande paleis vervangen door een nieuw gebouw.²³ Er vond in het verleden al archeologisch onderzoek plaats, maar ook hier krijgen we niet meer inzicht in de te verwachten stratigrafie.²⁴ Daan Celis, consulent archeologie van de stad Antwerpen vermeldt echter dat de kelders zich hier vermoedelijk op ca. 2,50 tot 3,50 m diepte bevinden en dat onder de kelders nog verschillende sporen zoals afvalkuilen, muren, greppels en paalkuilen werden aangetroffen.²⁵ Hier vlakbij vermelden we ook nog de vondst van een aantal houten palen die een platform vormen (CAI ID 150956). Ze werden destijds gedateerd in de late ijzertijd, maar mogelijk zijn het recentere sporen.²⁶

Andere gekende archeologische waarden in de omgeving van het onderzoeksgebied bevinden zich al op vrij grote afstand ten opzichte van het onderzoeksgebied of kennen een verschillende landschappelijke ligging. Ze zijn weinig relevant om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten. Daarom worden ze hier niet nader toegelicht. Archeologienota's of nota's van terreinen in de omgeving die geen relevante aanvulling op de reeds besproken CAI-locaties geven, lichten we daarom hier niet afzonderlijk toe.

2.4.4 Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese

Na uitvoering van het bureauonderzoek kunnen de onderzoeksvragen die vooropgesteld werden, beantwoord worden.

Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein? Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?

Het onderzoeksgebied bevindt zich in de historische stadskern van Antwerpen, meer bepaald binnen de 13^{de}-eeuwse stadsomwalling. Daaruit volgt dat we kunnen verwachten dat op het terrein in het verleden middeleeuwse bebouwing aanwezig was.

¹⁸ Inventaris Onroerend Erfgoed 2024: Nationalestraat-Drukkerijstraat [online], <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/105005> (geraadpleegd op 8 oktober 2024).

¹⁹ Inventaris Onroerend Erfgoed 2024: Steenhouwersvest I [online], <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/156410> (geraadpleegd op 8 oktober 2024).

²⁰ Inventaris Onroerend Erfgoed 2024: Kammenstraat I [online], <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/156827> (geraadpleegd op 8 oktober 2024).

²¹ Inventaris Onroerend Erfgoed 2024: Lombardenstraat A360 [online], <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/212831> (geraadpleegd op 8 oktober 2024).

²² Inventaris Onroerend Erfgoed 2024: Lombardenstraat I [online], <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/105006> (geraadpleegd op 8 oktober 2024).

²³ Inventaris Onroerend Erfgoed 2024: Bisschoppelijk Paleis [online], <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/156343> (geraadpleegd op 8 oktober 2024).

²⁴ Aerts *et al.* 1993

²⁵ Schriftelijke mededeling Daan Celis, consulent archeologie stad Antwerpen

²⁶ Inventaris Onroerend Erfgoed 2024: Schoenmarkt I [online], <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/150956> (geraadpleegd op 8 oktober 2024).

Het bevond zich oorspronkelijk op de overgang van hoger gelegen terreinen ten westen naar lager gelegen terreinen ten oosten. Dat dit een gunstige landschappelijke ligging was, wordt onder meer aangetoond door verschillende reeds gekende archeologische waarden in de omgeving die dateren uit de metaaltijden en de Romeinse tijd.

Vanaf de 16^{de} eeuw beschikken we over historische kaarten die ons de bebouwing binnen het bouwblok van het onderzoeksgebied tonen. Het terrein maakte toen nog deel uit van een bouwblok dat zich verder naar het westen toe uitstrekte, tot aan de huidige Kammenstraat. Ze tonen ons dat een groot deel van het terrein destijds bebouwd was. Over het zuiden van het terrein loopt een rui.

Op het einde van de 19^{de} eeuw werd het bouwblok waar het onderzoeksgebied deel van uitmaakte, gesplitst en werd de Nationalestraat verlengd. De bebouwing op het terrein werd daarop aangepast. In 1925-1926 maakt de bebouwing nogmaals een verandering door, wanneer het volledige onderzoeksgebied omgevormd wordt tot een warenhuis. Dit warenhuis wordt in 1974 op zijn beurt vervangen door een kantoorgebouw, dat volledig onderkelderd wordt. In 1996 vonden tot slot nog aanpassingen aan het gebouw plaats door de Karel de Grote-Hogeschool.

De aanleg van een kelderverdieping die zich uitstrekt binnen het volledige onderzoeksgebied heeft naar verwachting een ernstige impact op het aanwezige bodemarchief gehad. Op basis van modellen van de oorspronkelijke topografie van Antwerpen wordt de oorspronkelijke topografie ter hoogte van het onderzoeksgebied geschat op 5 tot 7 m. Vandaag bevindt het zich op een hoogte van ca. 7,1 tot 7,8 m. Dit betekent dat de kelderverdieping een verstoring tot naar schatting ca. 3,87 à 4,57 m TAW heeft veroorzaakt, of dat 43 cm tot 3,13 m van de oorspronkelijke topografie verstoord is. We hebben echter ook informatie ontvangen dat de onderzijde van de Gallo-Romeinse bodem geschat wordt op ca. 2,30 m TAW, wat zou betekenen dat resten uit de Romeinse tijd en ouder nog bewaard gebleven kunnen zijn onder de huidige kelder.

Op basis van eerder uitgevoerd onderzoek vlakbij en de vele antropogene bodemingrepen die verwacht worden vanaf de metaaltijden schatten we de kans slechts laag in dat op het terrein nog goed bewaarde steentijd artefactensites bewaard gebleven zullen zijn. Het is verder ook de vraag of grondsporen uit de metaaltijden of de Romeinse tijd nog bewaard gebleven kunnen zijn, maar dit kunnen we momenteel nog niet met zekerheid uitsluiten. Resten van middeleeuwse en post-middeleeuwse bewoning en diepere structuren zoals waterputten, kelders, afvalkuilen en de rui die we kennen van historische kaarten, kunnen nog aanwezig zijn onder de huidige kelderverdieping.

Wat is de impact van de geplande werken?

Binnen het volledige onderzoeksgebied worden werken gepland. De voornaamste werken omvatten de sloop van de bestaande bebouwing en de oprichting van nieuwe bebouwing. De bestaande bebouwing is reeds onderkelderd, tot op een diepte van minstens ca. 3,23 m onder het straatniveau en tot de bovenzijde van de vloerplaat van de kelderverdieping. Dit is op ca. 3,87 tot 4,57 m TAW. In het nieuwe ontwerp wordt de aanleg van drie ondergrondse kelderverdiepingen voorzien, met een verstoringsdiepte tot maximaal ca. 9,195 m. Dit doet besluiten dat binnen het volledige onderzoeksgebied het bodemarchief bijkomend bedreigd is over een diepte van ca. 5,965 m.

2.4.5 Afweging noodzaak verder vooronderzoek

Op basis van het uitgevoerde bureauonderzoek blijkt dat het terrein archeologisch potentieel kent. Aan de andere kant blijkt ook dat het volledige terrein vandaag onderkelderd is. Een vergelijking met een model van de oorspronkelijke topografie van Antwerpen geeft aan dat de bovenzijde van het oorspronkelijke bodemarchief minstens aangetast zal zijn. Het is daarom onduidelijk of grondsporen uit de metaaltijden en de Romeinse tijd nog bewaard gebleven kunnen zijn. Diepere structuren zoals waterputten en afvalkuilen kunnen wel nog verwacht worden. Uit jongere periodes zijn ook nog

resten van kelders en een rui mogelijk. Aan de andere kant ontvingen we ook informatie dat de onderzijde van de Gallo-Romeinse bodem zich ter hoogte van Groenplaats 34 op ca. 2,30 m TAW zou bevinden. In dat geval kunnen goed bewaarde resten uit de metaaltijden en de Romeinse periode nog bewaard gebleven zijn onder de huidige kelder. De geplande werken betekenen duidelijk een bijkomende bedreiging voor het nog aanwezige bodemarchief, door de aanleg van drie ondergrondse verdiepingen. Gezien het archeologisch potentieel van het terrein is daarom bijkomend archeologisch onderzoek nodig.

Voor het verdere onderzoek wegen we verschillende onderzoeksmethodes af. Geofysisch onderzoek is niet aangewezen omdat dit geen gegevens over de chronologie van de eventueel gedetecteerde fenomenen kan opleveren. Het potentieel op kennisvermeerdering is voor deze onderzoekstechniek te beperkt en de uitvoering ervan is momenteel ook niet mogelijk.

Veldkartering is niet mogelijk binnen het onderzoeksgebied, omdat het volledige terrein bebouwd is.

Landschappelijk bodemonderzoek is relevant om de bewaringstoestand van de bodem beter in te kunnen schatten. Aan de hand van het uitgevoerde bureauonderzoek schatten we het potentieel op goed bewaarde steentijd artefactensites echter slechts laag in door de reeds aanwezige verstoring van de huidige kelderverdieping. Daarom is het kosten-baten efficiënter om meteen over te gaan tot de uitvoering van een andere onderzoeksmethode.

Er kan ook een proefputtenonderzoek uitgevoerd worden om na te gaan of binnen het onderzoeksgebied nog relevante archeologische sporen aanwezig zijn. Deze onderzoekstechniek biedt daarvoor voldoende ruimtelijk inzicht en is geschikt omdat mogelijk een site met complexe verticale stratigrafie aanwezig is. De uitvoering daarvan is echter pas mogelijk nadat de huidige bebouwing gesloopt is. Op dat moment betekent de uitvoering van het proefputtenonderzoek een bijkomende vertraging voor de werken. Zeker wanneer uit het proefputtenonderzoek blijkt dat de uitvoering van een opgraving nog nodig is. Aan de andere kant is er ook een verwachting naar verspreide sporen zoals kuilen en waterputten. In dat geval is te verwachten dat een proefputtenonderzoek mogelijk weinig oplevert.

Daarom is het kosten-baten het efficiëntst om meteen over te gaan tot de uitvoering van een opgraving, waarbij na de sloopwerken de relevante archeologische resten die aan het licht komen meteen volledig onderzocht kunnen worden. Gezien de ligging van het terrein binnen de historische stadskern van Antwerpen en de archeologische verwachting voor het terrein is dit te verantwoorden.

3 Samenvatting

Naar aanleiding van plannen voor de sloop van de bestaande bebouwing en de oprichting van nieuwe bebouwing diende een archeologienota opgesteld te worden. Het uitgevoerde bureauonderzoek toont aan dat het terrein archeologisch potentieel kent. Wel verwachten we ook dat de bovenzijde van het oorspronkelijke bodemarchief in meer of mindere mate aangetast zal zijn door de reeds aangelegde kelderverdieping die het volledige terrein beslaat. Er is daardoor vooral een verwachting naar de aanwezigheid van diepere archeologische structuren, zoals waterputten, afvalkuilen, kelders en de rui die we kennen van historische kaarten. Aan de andere kant ontvingen we ook informatie dat de onderzijde van de Gallo-Romeinse bodem zich ter hoogte van Groenplaats 34 op ca. 2,30 m TAW zou bevinden. In dat geval kunnen goed bewaarde resten uit de metaaltijden en de Romeinse periode nog bewaard gebleven zijn onder de huidige kelder.

De precieze bewaringstoestand van het bodemarchief en de aanwezigheid van archeologische resten moet blijken uit verder onderzoek. Een afweging van de uitvoering van de verschillende stappen die mogelijk zijn in het verdere vooronderzoek toont aan dat ze kosten-baten allemaal weinig interessant zijn, vooral omdat het verdere vooronderzoek pas mogelijk is na de sloopwerken. Om de kosten en het tijdsverlies door bijkomend archeologisch onderzoek voor het project zo veel mogelijk te beperken, is het aangewezen meteen over te gaan tot de uitvoering van een opgraving. Daarbij kunnen nog aanwezige relevante archeologische resten meteen volledig onderzocht worden.

4 Bibliografie

4.1 Publicaties

Adams R./S. Vermeire/G. De Moor/P. Jacobs/S. Louwye/T. Polfliet, 2002: *Toelichting bij de Quartairgeologische kaart. Kaartblad 15 Antwerpen*, Gent.

Aerts, W./J. Bungeneers/G. Denissen/M. Roels/J. Roosemont/H. Vanfleteren/L. Van Langendonck, 1993: *Het bisschoppelijk paleis te Antwerpen. Geschiedenis en restauratie*, Antwerpen.

Prims, F., 1933: *Geschiedenis van Antwerpen - IV Onder Hertog Jan den Derde (1312-1355)*, Brussel.

Van Damme, I./H. Greefs/I. Jongepier/T. Soens, 2022: *Historische atlas van Antwerpen. Stad van droom en daad*, Bussum.

Veeckman, J., 1993: Stadsarcheologisch onderzoek in Antwerpen (Antw.), *Archaeologia Mediaevalis* 16, 66-67.

4.2 Websites

Cartesius (2024)
<https://www.cartesius.be>

Databank ondergrond Vlaanderen (2024)
<https://dov.vlaanderen.be/>

Geoportaal Onroerend Erfgoed (2024)
<https://geo.onroenderfgoed.be/>

Geopunt Vlaanderen (2024)
<https://www.geopunt.be/>

Inventaris Onroerend Erfgoed (2024)
<https://inventaris.onroenderfgoed.be>

Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed Vlaanderen (2024)
<https://www.onderzoeksbalans.be>

5 Bijlagen

5.1 Archeologische periodes

